

## MICHAEL J. SANDEL VE SAİD NURSİ'DE FAYDACILIK ELEŞTİRİSİ

İlhan ÖZGÖK<sup>1</sup>

### Öz

“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir diğiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık” (Hucurât 49/13) ayetinin de işaret ettiği gibi insan sosyal bir varlıktır. Fıtratı gereği insanoğlu toplumlar, medeniyetler ve devletler kurmuş ve kurmaya da devam etmektedir. Bu özelliği sayesinde ilim, bilim ve sanatta gelişme göstermiş ve gelişmiştir. Ancak bu toplumsal düzen ve gelişmenin sağlanabilmesi için elbette ki en önemli şartlardan biri de adâletin sağlanabilmesidir. Adâletin ne olduğu ve nasıl sağlanacağı üzerine tartışmalar insanlık tarihi kadar eskidir ve kutsal metinlerde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmamızda Batılı düşünürlerin faydacılık ve hazcılık gibi seküler, materyalist görüşlerine karşılık İslami anlayış Said Nursi'nin değerlendirmeleri üzerinden aktarılmaya çalışılacaktır.

### Anahtar Kelimeler

Adâlet, faydacılık, hazcılık, adâlet-i mahza, adâlet-i izafiye

## MICHAEL J. SANDEL VE SAID NURSIS CRITIQUE OF UTILITARIANISM

### Abstract

“O mankind! We created you from a single (pair) of a male and a female, and made you into nations and tribes, that ye may know each other (not that ye may despise each other)” (Hucurât 49/13), human beings are social beings. In accordance with the nature of human societies, civilizations and states have established and continues to establish. Thanks to this feature; wisdom, science and art has developed and still developing. However, of course, one of the most important conditions for achieving this social order and development is ensuring justice. Debates about what justice is and how to achieve it is as old as human history and holds an important place in the sacred texts. In this study, Islamic tradition will be tried to be conveyed through Said Nursi's evaluations in response to the secular, materialist views of Western thinkers such as utilitarianism and hedonism.

### Key Words

Justice, utilitarianism, hedonism, absolute justice, relative justice

1 Yüksek lisans öğrencisi, Celal Bayar Üniversitesi, (ilhan299@gmail.com)

Gönderim Tarihi: 20.09.2019, Kabul Tarihi: 15.10.2019

Bu makalede ilk olarak faydacılık doktrini hakkında kısa bilgi verilmekte, daha sonra Michael J. Sandel'in faydacılık doktrinine yönelik eleştirilere değinilmekte ve en sonunda da Said Nursi'nin konu hakkındaki yaklaşımı ele alınmaktadır.

## Giriş

Doğru olanın, âdil olanın ne olduğu ve nasıl belirleneceği üzerine tartışmalar insanlık tarihi kadar eskidir. Eflatun'dan Kant'a kadar hemen tüm düşünürler bu konuya büyük ilgi göstermiş ve farklı görüşler dile getirmişlerdir. Belki de hiçbir konu bu kadar tartışılmış olmasına rağmen böylesine cevapsız kalmamıştır. Halen tartışılmaya ve yorumlanmaya devam edilmektedir.<sup>2</sup>

Uzun zaman boyunca bu konuda en genel kurallar dini öğretiler vasıtası ile tanımlanmıştır. Gönderilen her peygamber insanlığa tevhid inancı ile birlikte adâlet, hukuk, ilim ve ahlak öğretileri de getirmişlerdir. Ancak zamanla bu öğretilerde yaşanan bozulmalar tekrar tekrar tâdil edilme ihtiyacına sebep olmuştur. Son peygamber Hz. Muhammed (asm) ile de ilahi son tâdilât yapılmıştır denilebilir. İnsanlığa Kur'an vasıtasıyla iletilen dört ana mesaj tevhid, nübüvvet, haşir ve adâlet olmuştur. Bu ilahi mesajları kabul eden Ortadoğu ve çevre coğrafyalar hukuk, siyaset, ahlak ve bilim alanında gelişmeler göstererek medeni birçok toplum ve devletler kurmuşlardır.

Ancak bu tebliği kabul etmeyen coğrafyalar, özellikle de Avrupa Kıtası bir gerileme dönemi yaşayarak karanlık çağ olarak tanımlanan Orta Çağ dönemini yaşamıştır. Tahrif olan İsevilik dini kilise ve din adamlarının menfaat üzerine işleyen ve kendilerine tehdit olarak gördükleri her şeyi yasaklayan bir yapıya bürünmeleri gerilemenin ana sebebi olmuştur. Toplum tarafında ise bu baskıcı ve yasaklayıcı anlayış ve düzene karşı oluşmaya başlayan hissiyat zamanla bilim, sanat ve fikri alanlarda gelişmelere sebep olmuş, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasını sağlamıştır. Ne yazık ki yaşanan bu gerileme sürecinin sorumlusu kendi tahrif ettikleri dini anlayışları olmasına rağmen genelleme yapılarak tüm dinler sanık kürsüsüne oturtularak yargılanmış ve gerilemenin başlıca sebebinin dini inançlar olduğu yanlışlığına düşülmüştür.

Dini inançlara karşı gelişen tepki hareketleri bilim, sanat, siyaset, ahlak ve hukuk gibi birçok alanda devrimlere sebep olmuştur. Bu süreçte dini öğretilerin sosyal ve siyasal hayattan dışlanması ile birlikte "adâlet" ve "doğru" kavramları üzerine alternatif fikirler üretilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşımlardan birisi de faydacılık doktrini.

Bu ve benzeri doktrinler sekülerleşme, rasyonelleşme ve aydınlanma gibi dönemin popüler fikir akımları sebepleri ile ahlâki, dini ve örfi değerlerden soyut bir yapı

2 Hans Kelsen, "Adâlet Nedir?", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 107 (2013): 431.

teşkil etmişlerdir. Tamamen kişinin faydasını, hazzını ve menfaatini maksimize edecek bir yol izlenirken paylaşma, yardımlaşma, kanaat ve hatta hediyeleşme gibi insani değerler ise dışlanmıştı.

### 1. Jeremy Bentham ve Faydacılık

Fayda-haz-yarar ve karşısında elem-acı-zarar kavramları tarihte pek çok filozof ve düşünür tarafından tartışılmıştır. Bu kavramlar üzerinden uygulamaya yönelik genel bir felsefe kuramı geliştiren ise Jeremy Bentham (1748-1832) olmuştur. Bentham bir İngiliz filozofu ve yasal reformcudur. Hukuk eğitimi almasına rağmen avukat olarak çalışmamıştır. Hukuku uygulayan olmak yerine onu ıslah eden olmak amacıyla yazılar yazmış, eserler kaleme almış ve projeler hazırlamıştır. Hayatını genel olarak İngiltere’de geçiren Bentham aralarında Türkiye’nin de olduğu yurt dışı gezileri de yapmıştır. 1785’in Kasım-Aralık aylarında yaklaşık iki buçuk ay İzmir ve İstanbul’da ikamet etmiştir.<sup>3</sup> Bentham fikirleri ile hem kendi dönemi hem de günümüz siyasetçi, ekonomist, iş adamları ve hatta sıradan vatandaşları bile derinden etkilemiştir.

Bentham tamamen seküler bir fikir yapısına sahiptir, öyle ki doğal haklar düşüncesini “süslü saçmalıklar” olarak tanımlamıştır. Ona göre yapılması gereken doğru şey faydayı maksimize edecek şeydir. Bentham “faydacılık” ile hazzı ve mutluluğu üreten ve acıyı engelleyen şeyi kastetmektedir.<sup>4</sup> Ona göre herkes kendi faydasını maksimize ederse bu toplumun da faydasının maksimum olmasını sağlayacaktır.

Bentham “faydacılık” (*utilitarianism*) felsefesinin en başta hukuk ve siyaset olmak üzere uluslararası ilişkiler, eğitim ve iktisat gibi birçok alanda uygulanabileceğini iddia etmiş ve bunu başarmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu çabaları neticesinde İngiltere başta olmak üzere Avrupa ve Amerika ülkelerinde genel kabul görmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte güçlenen ve sömürgecilik faaliyetleri ile dünya geneline yayılan İngiltere sayesinde farklı coğrafyalara da taşınmıştır.<sup>5</sup>

Jeremy Bentham en önemli eseri kabul edilen ve faydacılık hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini içeren eseri *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş*’i 1789’da yayımlamıştır. Bu kitabının giriş bölümünde şu tanımlamayı yapar:

“Doğa insanı haz ve acının egemenliği altına koymuştur. Ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı onlar belirler. Bir yandan doğru ve yanlış standardı öte yandan neden-sonuç zinciri onların tahtına bağlanmıştır. Bütün eylemlerimiz, söylediklerimiz ve düşüncelerimizde bizi onlar yönetir; onlara tabiiyetten kurtulmak için sarf

3 Harun Anay, “Jeremy Bentham’ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 37 (2011): 102.

4 Michael J. Sandel, *Adâlet, Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, trc. Mehmet Kocaoğlu (Ankara: Eksi Kitaplar, 2018), 59.

5 Anay, “Jeremy Bentham’ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi”, 100.

ettiğimiz her çaba onları kanıtlamaya ve doğrulamaya hizmet edecektir. (...) [Fayda ilkesini] sorgulamaya girişen sistemler anlam yerine anlamsız seslerle, akıl yerine kaprisle ve aydınlık yerine karanlıkla uğraşır. (*Ahlak ve Yasam İlkelerine Giriş*, Bölüm I: Fayda İlkesi, madde 1)”<sup>6</sup>

Bentham’ın muhakemesi şu şekildedir; “hepimiz haz ve acı duyguları tarafından yönetiliriz. Bu duygular bizim ‘mutlak efendilerimizdir’, yaptığımız her şeyde ve yapmamız gereken şeye karar verirken bizi yönetirler. Doğrunun ve yanlışın standardı onların tahtına bağlıdır.” Mantıksal kurgusu esasında basittir; bir karar verirken bu kararın faydalarını toplar ve zararlarını bu toplamdan çıkarırsak ve sonuç diğer alternatiflerinden daha pozitifse doğru olanı belirlemiş oluruz.<sup>7</sup>

Bentham’ın ilkeleri şu şekilde ifade edilebilir:

- a) Bütün fertlerin hayattan beklentisi mutluluğunu maksimize etmek ve mutsuzluktan kaçınmaktır.
- b) Hayattaki iyi davranış ilkesi akıllıca davranmaktır. Bu şekilde zevkini maksimum, zahmetini minimum yapabilir.
- c) Toplumsal kurallar ve hukuk sistemi öyle dizayn edilmelidir ki birisine yararlı bir davranış diğerlerine de yararlı olsun.
- d) Zevk ve zahmet hesabında temel ilke toplumsal bilimlerin “en büyük sayı için en büyük mutluluk” ilkesini hedef almasıdır.<sup>8</sup>

Bentham’ın bu yaklaşımı faydanın ölçülmesi üzerine kuruludur. O fayda, haz, yarar, zevk ve mutluluk gibi elli sekiz sözcük aktarır ve bunların hepsi aynı manaya geliyor gibi değerlendirir. Ona göre bir kişi için faydalı iş ya da oluş ona haz ve mutluluk verirken acı ve eleme de engel olacak mahiyette olmalıdır. Bu nedenle kişiler alternatif durumlar arasında seçim yapmalıdır. Bentham kişilerin farklı haz kaynakları arasından değerlendirme yaparak seçim yapabileceklerini ifade eder. Ona göre kaynakların haz farklılıkları (şiddeti, süresi, kesinliği ya da belirsizliği, yakınlığı ya da uzaklığı) kıyaslanabilir ve ölçülebilir mahiyettedir.<sup>9</sup>

## 2. Michael J. Sandel ve Faydacılık Doktrinine İtirazları

Çağımızın en önemli siyaset felsefecileri ve düşünürlerinden biri olan Michael J. Sandel 5 Mart 1953’te Minneapolis’te Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya

6 Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş*, trc. Aysel Doğan (Kocaeli: 2008): 381.

7 Sandel, Adâlet, Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?, 59.

8 Bünyamin Duran, “Aktif Asketizm/Radikal Hedonizm ya da Kanaat Ahlakı”, *Köprü* 67 (1999): 17.

9 Sebile Başok Dış, “Bentham ve Mill’in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 7 (2017): 82.

gelmiştir. On üç yaşında Los Angeles’a taşınmış, orta öğretimini burada tamamladıktan sonra lisans eğitimini Brandeis Üniversitesi’nde “siyaset” üzerine yapmıştır. Doktora derecesini de 1981’de Oxford Üniversitesi’nden almıştır.

1980’den beri Harvard Üniversitesi Sanat ve Bilim Fakültesi’nde Siyaset Felsefesi derslerini vermektedir. Ancak en popüler ve meşhur dersi “Adâlet”tir ki her yıl binlerce öğrenci kayıt yaptırmaktadır. Öyle ki 2007 sonbaharında 1.115 öğrenci ile Harvard tarihinin en yüksek öğrenci kayıt rakamına ulaşmıştır. Sınıflar ve hatta konferans salonlarının yetmemesi üzerine Sandel ve üniversite yönetimi talebe cevap verebilmek için dersi interaktif hale getirmeye karar vermiş ve dersler hem canlı yayın hem de video şeklinde izlenebilir hale getirilmiştir. Bu sayede dersler okul öğrencilerini de aşarak dünya genelinde izlenmeye başlanmıştır. Devamında Sandel kitabını da yayımlayarak dünya çapında en çok satanlar arasına girmiştir.

Faydacılık doktrini üzerine değerlendirmelerde bulunan Sandel özellikle verdiği örnekler üzerinden bazı itirazlarda bulunmaktadır. Bu örneklerde de görüleceği üzere her olayda doğru ve yanlış, siyah ve beyaz kadar bariz belli değildir. Çoğu mevzu gri alanda kalabilmektedir.

Şimdi Sandel’in orijinal adı *Justice: What’s the Right Thing to Do?* olan *Adâlet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* adlı kitabındaki örnekleri ve değerlendirmelerinden bazılarını inceleyeceğiz.

## 2. 1. Miçoyu Feda Etmek

1884’te Güney Atlantik’te batan bir gemiden kurtulmak için filikaya binen dört İngiliz denizci, kaptan Thomas Dudley, ikinci kaptan Edwin Stephens, tayfa Edmund Brooks ve miço Richard Parker okyanusun ortasında mahsur kalmıştır. Uzun süren hayatta kalma mücadelesinden sonra kaptan Dudley içlerinden birini feda etmezlerse dördünün de öleceğini düşünür ve birinin feda edilmesi gerektiğine kanaat getirir. Ona göre en uygun aday miço Parker’dır. Çünkü hem yetim hem bekâr hem de hastadır. Birkaç akrabası dışında bekleyeni yoktur, ölümü neredeyse kimseyi üzmemeyecektir. Diğer üç kişinin ise bekleyen aileleri, çocukları ve sevenleri vardır.

Bu tablo Bentham’ın faydacılık yaklaşımı ile değerlendirildiğinde içlerinden birinin feda edilmesi –ki aksi durumda dördü de ölecektir– ve bu kişinin de miço Parker olması doğru görünmektedir. İkinci kaptan Stephens’in itirazına rağmen kaptan Dudley’in emri ile tayfa Brooks tarafından Parker öldürülür ve kalan üç kişi onun kanı ve eti ile beslenerek hayatta kalırlar. Dört gün sonra başka bir gemi tarafından kurtarırlarken miço Parker’ın filikadaki cesedi de görülür. İngiltere’ye iade edilirler ve

sonrasında yargılanırlar. İngiltere gündemini uzun süre meşgul eden davada önce idam kararı çıkar ancak Kraliçe onları affederek cezalarını altışar ay hapse çevirir.<sup>10</sup>

Sandel bu örnek üzerinden yaptığı değerlendirmesinde şu iki itirazı dile getirmektedir:

Birincisi miçoğu öldürerek elde edilen faydanın ortaya çıkan zarardan daha fazla olduğu tartışmaya açıktır. Faydasının daha fazla olduğu kabul edilse bile böyle bir cinayeti kabul etmek başka olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilir. Örneğin cinayeti yasaklayan yasaları zayıflatabilir ve cinayeti tartışılabilir bir boyuta taşıyabilir. Bu da olayın toplumsal zararını ve maliyetini arttıran bir unsur olacaktır.

İkinci olarak ise söz konusu eylemin ahlaki boyutu ele alınmamıştır. İnsan saf zevk ve acıdan ibaret değildir. Sahip olduğu vicdan mekanizması kişiyi her eyleminde sorgulayan ve yargılayan bir yargıç gibidir.

Bu itirazları değerlendirecek olursak; kurtulan üç kişinin ailelerinin sevinci ile oluşan faydanın, miço için üzülenlerden oluşan elemden fazla olduğu hesaplansa bile, bu elim cinayet için toplumda oluşan elem ve tepki hesaba katılmamıştır. Böyle bir hesap yapılsa sonuç tam tersi çıkabilecektir. Zira yargılama süreci İngiltere gündemini uzun süre meşgul etmiş, mahkeme ve toplumsal birçok kesim olayı bir cinayet olarak nitelendirmiştir. Bu da müddeâmızı kanıtlar niteliktedir. Cinayetlerin özellikle de masumların katledilmesinin toplumda meydana getirdiği üzüntü, keder, tepki ve adâlet duygusuna verdiği zararı ölçümlemek daha doğru sonuçlar verecek olsa da bu konuda doğru bir ölçüm yapabilmenin ne kadar mümkün olduğu tartışmalıdır.

Bir masumu öldürmek elbette ki bir cinayettir. Bunun haklı bir gerekçesi olmamalıdır. Eğer fayda-zarar analizleri ile insan hayatı feda edilebilir kabul edilirse, bu birçok zulme ve suistimale sebebiyet verebilecektir. Öncelikle kimsesiz-fakir-garip insanların hayatları zengin-güçlü-nüfuzlu insanların menfaatleri için feda edilebilir, harcanabilir, kullanılabilir seviyesine inecektir. Bu durum Sandel'in de ifade ettiği gibi cinayeti yasaklayan kanunları zayıflatacak, adâleti zaafa uğrattırken keyfiliği arttıracaktır.

Görüleceği üzere seküler, insani his ve vasıfları yok sayan faydacılık çok eksik ve yanlış bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Bunu miço cinayetinin sonrasında yaşananları ortaya koyarak da tespit etmek mümkündür. Cezalarını tamamlayan denizciler hem birbirlerinden hem de toplumdan uzaklaşarak inzivaya çekildiler. İkinci kaptan Edwin Stephens akli dengesini kaybetti, tayfa Edmund Brooks ise hayatı boyunca zihinsel karışıklıklarla baş etmek zorunda kaldı. Yeni bir hayat kurmak için

10 Nazlı Hilal Demir, "Hukuk Felsefesi Akımları Işığında Speluncean Gezginleri", *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, sy. 2 (Temmuz 2017): 610.

Avusturalya'ya yerleşen kaptan Thomas Dudley ise vebadan ölene kadar Parker'ın kız kardeşine Parker için yapılan temsili mezar taşının temizliği için para göndererek vicdanını rahatlatmaya çalıştı. Tüm bu yaşananlar miço cinayeti denizcilerinin yargılanıp cezalarını çekmelerine rağmen vicdanlarında yargılanmaya devam ettiklerini, suçluluk psikolojini aşamadıklarını göstermektedir.

## 2. 2. Mutluluk Şehri'nin Günahı

İkinci örnek olay ise Omelas denilen hayali bir şehrin hikâyesini anlatmaktadır. Bu şehir mutluluğun ve medeniyetin olduğu, kralların, kölelerin, silahların, düşmanların, bombaların olmadığı farazi bir yerdir. Ancak mutluluğu ve refahı zirve noktada yaşayan bu şehrin altında bodrumda, küçük penceresiz bir oda ve bu odada da bir çocuk bulunmaktadır. Bu çocuk iyi bakılmamış, ihmal edilmiş, aç, sefalet içinde ve mutsuz olarak yaşamaktadır.

Bu şehirde yaşayan herkes bu çocuktan haberdardır. Mutluluklarının, refahlarının, zenginliklerinin, yani sahip oldukları her güzel şeyin o çocuğun o odada olmasına bağlı olduğunu bilmektedirler. Eğer çocuk dışarı, gün ışığına çıksa, mutlu olsa tüm bu refah ellerinden gidecektir. Bu nedenle herkes çocuğun odada bu şekilde kalmasını doğru ve makul görmektedir. Faydacı yaklaşım ile değerlendirildiğinde mevcut durumun toplam faydayı maksimize ettiği aşikârdır.

## 2. 3. Sigara, Akciğer Kanseri ve Net Kâr

Çek Cumhuriyeti sigara içimi neticesi olarak artan akciğer kanseri vakalarının sağlık harcamalarında ciddi artışa sebep olduğu düşüncesi ile sigara kullanımını azaltmaya yönelik adımlar atmaya başlar. Bu adımlardan en önemlisi sigara üzerindeki vergi oranını arttırmak olur. Satışlarının düşeceğinden endişe eden Philip Morris sigara şirketi bu çalışmaları savuşturmak için bir fayda-maliyet analizi yaptırmaya karar verir. Çalışmanın amacı sigara kullanımının sanılanın aksine devlete zarar değil kâr sağladığı ispatlamaktır. Yapılan analiz sonuçlarına göre her ne kadar sigara sağlık harcamalarını arttırsa da sigara satışları, vergi gelirleri ve sigara sayesinde erken ölenlerin sağlık harcamalarına katkısı da hesaba katıldığında hazineye yıllık net 147 milyon dolar kâr ettirmektedir. Philip Morris şirketinin bu sonuçlardan beklentisi sigara kullanımına karşı düşünceleri tersine çevirmek olsa da sonuç böyle olmamıştır. İnsan hayatı ve sağlığını hiçe sayan para odaklı bu çalışma infiale yol açmıştır. Şirket aynı zamanda sigaranın iddia edildiği kadar zararlı olmadığı ve insanı öldürmediği yönündeki söylemlerine ters olarak sigaranın insanları öldürdüğünü de kabul etmiştir.

Çok sert eleştiriler ve toplum öfkesi ile karşılaşılınca şirket başkanı “raporun insanlığın temel değerleri ile hiçbir şekilde uyuşmadığını ve kabul edilemez olduğunu” söyleyerek özür dilemiştir. Bu olay faydanın tek bir ölçekte, özellikle de parasal olarak ölçülmesi ve buna göre hüküm verilmesinin ne kadar yanlış sonuçlar verdiğini gösteren güzel bir örnektir.

Şimdi bu üç örnek üzerinden Sandel'in faydacı yaklaşıma karşı en temel iki itirazını inceleyelim:

#### **a) Birinci İtiraz: Birey Hakları**

Üç örnek olayda da görüleceği üzere faydacı yaklaşım çoğunluğun menfaatini ön plana çıkararak azınlığın haklarını feda etmektedir. Bu yapı birey haklarının, saygı, fedakârlık ve nezaket gibi insani davranışların yok sayılmasına sebep olmaktadır. Miço Parker cinayetinde Parker'ın, mutluluk şehrinde ise odadaki küçük çocuğun kişilik hakları yok sayılmıştır. Oysaki onlar da bir bireydir ve diğer insanlar kadar haklara sahip olmalıdır. Öncelikle yaşam hakkı, ortak kaynaklar, refah ve mutluluktan payını alabilmesi gerekmektedir. Çoğunluğun faydası kavramı aynı zamanda güçlüünün menfaati anlamına gelmektedir. Böyle bir yapı çoğunlukta olanların, güçlü olanların her zaman azınlık ve güçsüz olanları kendi menfaatleri çerçevesinde mağdur edebilecekleri anlamına gelmektedir. Fazlasıyla suistimale açık bir uygulamadır. Bu suistimler toplumda zalimliklerin yaşanmasını netice verecektir.

Ayrıca insan sosyal bir varlıktır. Bu yapısı insanları bir araya getirmekte ve toplumları oluşturmaktadır. Bu toplumlardan da medeniyetler yükselmiştir. Bu medeniyetler incelendiğinde adâlet, düzen, saygı gibi insani vasıfların ne kadar önemli olduğu bariz bir şekilde görülebilmektedir. Zira bir araya gelen insanlar arasında adâlet ve saygı tesis edilemez, zalimlik, zorbalık ve adâletsizlik hüküm sürerse o toplum dağılacaktır. Tarihteki büyük devlet ve medeniyetlerin yükselişi ve yıkılışı incelendiğinde bu etki net bir şekilde görülmektedir. Belli bir düzen, dayanışma, paylaşma, saygı ve adâlet tesis eden toplumlar bir medeniyet olarak yükselirken bunu sağlayamayan toplumlar ise dağılmıştır. Hatta bu değerler üzerine yükselen toplumlar sonrasında bu değerlerini kaybedecek olurlarsa gerileme ve yıkılma süreçlerini yaşamışlardır. Bu toplumsal bozulma birçok medeniyetin çöküşüne sebep olmuştur.

#### **b) İkinci İtiraz: Tek Bir Ölçek**

Faydacılık yaklaşımının ana teması faydanın ölçülmesi üzerine kuruludur. Bu modelde tercihler üzerinde durulur. Herkesin tercihi eşit kabul edilir ve kimse tercihi nedeniyle yargılanmaz. Bu durumun faydacı yaklaşıma ahlaki bir boyut kazandırdığı iddia edilir. Oysaki fayda net bir şekilde ölçülebilecek bir unsur değildir. Bir sofrada



on kişi aynı yemeği yese bile bu on kişi açlık-tokluk, hastalık-sağlık ve zevkler bakımından farklı olacaklarından yemekten aldıkları fayda oranları da farklı olacaktır. Birisi aç olduğunda çok fayda sağlarken bir diğeri tok olarak yemeye çalışırsa fayda alamayacaktır. Sağlıklı kişi fayda sağlarken hasta kişi yemekten zarar görebilecektir. Ya da sevdiği bir yemek denk gelen kişi fazlasıyla zevk alıp fayda sağlarken sevmediği bir yemekle karşılaşan kişi ise tam aksine zarar görebilecektir.

Bu durumlar göz önüne alındığında bir olayın faydasallığının ölçülmesi ve bu ölçek üzerinden değerlendirme yapılması anlamsızlaşmaktadır. Toplum mühendisliği açısından sosyal adâlet, düzen ve huzur sağlayabilmek için faydacılığın kullanılması da tam aksi yönde sonuçlara sebebiyet verebilecektir. Çünkü faydacı yaklaşımla yapılan politikalar yüzünden çığneden birey hakları toplumda adâlet sisteminin zarar görmesi, oluşacak tepkiler huzurun bozulması ve yaşanan ayrışma toplumsal düzenin dağılmasına neden olabilecek potansiyelde değerlendirilmektedir.

Faydacılık ve benzeri seküler ve materyalist ideolojilerin etkisi sadece adâlet alanında değil siyaset ve ekonomi gibi birçok alanda etkilerini göstermiştir. Ancak tüm kesimler tarafından kabul görmemiştir. Max Weber, Jürgen Habermas, Talcott Parsons gibi Batılı düşünürler bu seküler ve materyalist doktrinlere karşı çıkmışlardır. Bu tarz düşünürler genel olarak adâlet, hukuk, siyaset, sanat eğitim gibi alanların din ve ahlaktan kopmaması ve sekülerleşmemesi gerektiğini savunurlar ve aksi durumu şiddetle eleştirirler.

Max Weber faydacılık-hazcılık anlayışı ve bunun üzerinde yükselen kapitalist süreci “anlam kaybı”, “demir kafes” ve “yeni putperestlik” gibi kavramlarla tanımlamıştır. Ona göre insanlar tek İlah’tan kurtulurken güç, para, kariyer, siyasi liderler, tüketim malları ve sanatçılar gibi yeni tanrıların boyunduruğu altına girmiştir.<sup>11</sup>

Georg Lukacs, Marx’ın yabancılaşma ve meta fetişizmi doktrinlerinden “şeyleşme” ve “yabancılaşma” yaklaşımlarını üretmiştir. Ona göre faydacı yaklaşımın beslediği kapitalizm özellikle de Sanayi Devrimi zamanlarındaki “vahşi kapitalizm” insanları soyut emek seviyesine düşürmüştür. Yani anne, baba, kardeş, seven, sevilen, paylaşılan ve üzülen insani yapı yerine sadece çalışan ve çalıştığı kadar değeri olan emek yığını olarak görülmeye başlanmıştır. İnsan kendi doğasına yabancılaşmış ve insani doğadan uzaklaşmaya başlayıp insan dışı bir yapıya dönüşmüştür, Lukacs bunu şeyleşme olarak tanımlamıştır.<sup>12</sup> Bu süreç aynı zamanda toplam refahın paylaşımı ve gelir dağılımında adâleti bozucu etki yapmıştır.

11 Bünyamin Duran, “Aydınlanma-Sekülerleşmede Adorno-Bediüzzaman Diyaloğu”, *İnsanlık Onuruna Layık Bir Gelecek İçin İlim, İman, Ahlak* kitabının içinde (İstanbul: Nesil Yayınları, 2010).

12 Bünyamin Duran, *Din ve Kapitalizm* (Lap Lambert Academic Publishing, 2017), 79.

### 3. İslam Sentezinde Said Nursi'nin Adâlet Anlayışı

Faydacılık doktrinini daha iyi anlayabilmek için onu ortaya çıkaran ve geliştiren dinamikleri de analiz etmek faydalı olacaktır. Batı dünyasında Orta Çağ döneminde aslından uzaklaşan İsevi inancı ve kilise uygulamaları insanları alternatif adâlet teorileri üretmeye sevk etmiştir. Özellikle o dönem Hristiyan teolojisinin bilim ve gelişmeye engel yapısı, birey hakları yerine belli sınıf ve kilise menfaatleri üzerine kurulu adâlet anlayışı, insanların ilerleme kaydedebilmek ve daha âdil bir düzen kurabilmek amacıyla dinden uzaklaşmasına ve seküler bir hale gelmesine sebep olmuştur. Batılılar kendi dini anlayışlarında yaşanan tahrifattan kaynaklı sorunları ne yazık ki genelleyerek tüm dinlere mal etmişlerdir.

Oysaki İslam dini başta hayat hakkı olmak üzere hem kişi hakları hem de toplumu oluşturan her sınıfın haklarını koruma altına almıştır.

“Sakın haklı bir gerekçe olmaksızın Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın.”<sup>13</sup>

“Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”<sup>14</sup>

İsrâ suresinin 33. ayeti hayat hakkının, Nisâ suresinin 36. ayeti de geniş bir şekilde bireylerin ve toplum sınıflarının haklarının koruma altına alınmasını emretmektedir. Hem ayetler hem de hadislerde bu konuda birçok hüküm bulunmaktadır. Fıkıh kitapları da bu konuları detaylı bir şekilde işlemişlerdir.

Said Nursi eserlerinde doğrudan adâlet konusunu işlemese bile farklı konular altında bu meseleyi birçok kez dile getirmiştir. Maide suresinin 32. ayetini tefsir ederken “Bir mâsumun hakkı bütün halk için dahi iptal edilmez. Bir fert dahi umurun selâmeti için feda edilmez. Cenâb-ı Hakkın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için iptal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için bir ferдин rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyet namına, rızasıyla olsa o başka meseledir.”<sup>15</sup> diyerek bu hakikati veciz bir şekilde ifade etmiştir. Burada net bir şekilde faydacılığın temelini oluşturan fayda maksimizasyonu ve kısmi zarar kabulünün reddedildiği görülebilmektedir. Asıl olan herkesin, her kesimin hakkının korunmasıdır.

Bir başka eserinde hürriyeti tarif ederken “Hürriyet-i umumî, efrâdın zerrât-ı hürriyâtının muhassalıdır. Hürriyetin şe'ni odur ki ne nefsine, ne gayrıya zararı

13 İsrâ, 17/33.

14 Nisâ 4/36.

15 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 54.

dokunmasın... Sizde olanı yarı hürriyettir. Diğer yarısı da başkasının hürriyetini bozmamaktır”<sup>16</sup> demektedir. Hürriyet kişinin ne kendisine ne de başkasına zarar vermeyi gerektirir. Burada hürriyeti yarım olarak ifade etmesi çok önemli bir noktadır. Zira bu durumda kişi kendi hak sınırı kadar özgürdür. Başkasının hak ve özgürlük sınırında özgürlüğü bitmektedir.<sup>17</sup> Bu durum herkes için geçerli olduğuna göre faydaların ifade ettiği gibi birey ya da azınlık hakları feda edilemeyecektir.

Toplum yaşamında her bireyin ve kesimin hakkının korunması büyük öneme sahiptir. Ancak bu durumda toplum hayatı gelişerek bir medeniyete, kadim bir kültüre dönüşebilir. Aksi durumda hakkı yenen veya feda edilen kişi veya kesimler olursa buralarda oluşacak tepkiler her ne kadar küçük ve önemsiz gibi görünseler de bir tohum hükmüne geçerek toplumların, medeniyetlerin, kültürlerin ve hatta devletlerin çöküşüne sebebiyet verebilirler. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Müslüman toplumlar ne zaman bu Kur’anî adâleti hayatlarına tatbik etmişler o zaman yükselerek büyük devletler, medeniyetler kurabilmiştir. Ne zaman ki bu adâlet ve ahlaktan uzaklaşılma-ya başlanmış gerileme ve çöküşler yaşanmıştır.

Ayrıca Nursi’nin adâlet-i mahza ve adâlet-i izafiye üzerine değerlendirmeleri de faydacı görüşe cevap niteliğindedir. Tanımlamalarını yapacak olursak:

“Adâlet-i mahza” tam, mükemmel, mutlak, gerçek, hakiki, eksiksiz, saf ve kusursuz adâlet olarak tanımlanabilir. Bu aynı zamanda ilahi adâleti ifade eder. Çünkü Allah’ın nazarında fert-toplum, zengin-fakir, güçlü-zayıf ayrımı yoktur. Herkese ve her kesi-me aynı nazarla bakar.<sup>18</sup> Said Nursi *Lemeat* adlı eserinde “Ki ferd ile cemaat, şahıs ile nev-i beşer, kudret nasıl bir görür, adâlet-i İlâhî ikisine bir bakar. Bir sünnet-i daimî”<sup>19</sup> diyerek bu hakikati ve bunun insanlar arasında Allah’ın daimi bir sünneti, kanunu olarak ifade etmiştir.

“Adâlet-i izafiye” ise kısmi ya da eksik adâleti ifade eder. Tam adâleti tanımlayan adâlet-i mahzaya göre adâlet birisi ya da birileri için eksik uygulanmıştır. Bu nedenle Bediüzzaman Said Nursi bu tür adâlet için “adâlet-i nisbiye” tabirini de kullanır. Bir anlamda faydacıların adâlet anlayışına benzer olarak çoğunluğun faydası sağlanıyorsa kısmi zararlar kabul edilebilir. Nursi bu konuda “Adâlet-i izafiye ise küllün selâmeti için cüz’ü feda eder. Cemaat için ferdin hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer diye bir nevi adâlet-i izafiyeyi yapmaya çalışır. Fakat adâlet-i mahzâ kâbil-i tatbik ise adâlet-i izafiyeye gidilmez. Gidilse zulümdür”<sup>20</sup> demektedir.

16 Bediüzzaman Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 81.

17 Ali Bakkal, “Bediüzzaman Said Nursi’ye Göre Hukukta Adâlet Çeşitleri”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 5 (2018): 19.

18 Bakkal, “Bediüzzaman Said Nursi’ye Göre Hukukta Adâlet Çeşitleri”, 19.

19 Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 717.

20 Nursi, *Mektubat*, 54.

Adâlet-i mahza ve adâlet-i izafi meselesine en meşhur örnek İslam Halifesi Hz. Osman'ın (ra) katli ile Hz. Ali'nin (ra) o karmaşada halife seçilmesi sürecinde yaşanmıştır. Hz. Ali (ra) adâlet-i mahzayı esas tutup sadece cinayeti işleyenleri cezalandırmak niyetindeydi. Ancak burada derin bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Hz. Aişe (ra), Hz. Zübeyr (ra), Hz. Talha (ra) ve Hz. Muaviye (ra) gibi sahabeler şeyheyn zamanındaki (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer) safvet-i İslamiyenin mevcut olmadığını iddia ederek adâlet-i izafinin uygulanması üzerine içtihat ettiler.<sup>21</sup> Ancak yaşanan derin görüş ayrılığı nedeniyle (Nursi'nin ifadesi ile) "Münakaşa-i içtihadiye siyasete girdiği için muharebeyi intaç etmiştir."<sup>22</sup> Bu konunun değerlendirmesinde Nursi kararı isabetli olanın Hz. Ali (ra) olduğunu ifade eder. Ancak olayların neticesinde Hz. Ali (ra) şehit edilmiştir. Nursi bu neticeyi şu şekilde izah eder "O mübarek zât siyaset ve saltanattan ziyade daha çok mühim başka vazifelere lâyıktı. Eğer tam muvaffakiyet-i siyasiye ve tamam saltanat olsaydı Şâh-ı Velâyet ünvan-ı mânidârını bihakkın kazanamayacaktı. Halbuki zâhirî ve siyasî hilâfetin pek çok fevkinde mânevî bir saltanat kazandı ve üstad-ı küll hükmüne geçti, hattâ kıyamete kadar saltanat-ı mânevîsi bâki kaldı."<sup>23</sup>

Görülebileceği üzere esas olan herkesin hakkını gözetmek üzere adâlet-i mahzayı tatbik etmeye çalışmaktır. Adâlet-i izafi ise faydacı yaklaşıma benzer şekilde azınlığın ya da zayıfın hakkını feda etmektedir. Bu yol suistimale ve zulme kapı açmaktadır. Nursi de bu konuda adâlet-i izafiyeyi esas tutanların çok fazla zulme sebebiyet verdiklerini ifade etmektedir.

Nursi diğer bir meselede ise kızgın, kırgın ya da küskün olduğumuz kişilerle tamamen iletişimi kesmenin yanlışlığı üzerine şu misali vermektedir:

"Ey mü'mine kin ve adâvet besleyen insafsız adam! Nasıl ki sen bir gemide veya bir hanede bulunsan, seninle beraber dokuz mâsum ile bir cânî var. O gemiyi gark ve o haneyi ihrak etmeye çalışan bir adamın ne derece zulmettiğini bilirsin. Ve zalimliğini semâvâta işittirecek derecede bağıracaksın. Hattâ bir tek mâsum, dokuz cânî olsa yine o gemi hiçbir kanun-ı adâletle batırılmaz."<sup>24</sup>

Bu misalden de anlaşılacağı üzere dokuz caniyi ortadan kaldırmak ve buna karşılık bir masumu feda etmek faydacı yaklaşım hesabına göre faydayı maksimize etme sonucunu verebilir. Ancak İslami adâlet en küçük bir hakkı bile fedâ edilemez kabul eder.

21 Duran, Bünyamin, "Tevhid-Duyarlı Siyasetin Önemli Bir İlkesi: Adâlet", *Köprü* 58 (Bahar 1997): 45.

22 Nursi, *Mektubat*, 53.

23 Nursi, *Mektubat*, 54.

24 Nursi, *Mektubat*, 263.

## Sonuç

Yukarıdaki misaller ve yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere gerçek bir adâletin tesis edilebilmesi için her kişinin ve her kesimin haklarının korunması gerekmektedir. Faydacıların ya da adâlet-i izafiyeyi esas tutanların yaptığı gibi bir kesimin veya kişinin hakkının feda edildiği durumlarda mutlak manada adâlet tesis edilmiş olamayacaktır. Adâlet-i mahzayı tatbik etmek ise her zaman ve mekânda mümkün olamamaktadır. Ancak yapılması gerekenin her zaman adâlet-i mahzayı esas tutup mümkün olan mertebede uygulamaya çalışmak olduğu söylenebilir. Nursi de adâlet-i mahzayı esas tutmayı teşvik edip adâlet-i izafiye üzerine hareket edenlerin çok defa zulümlere sebep olduklarını söyleyerek özellikle de siyasi ya da hukuki karar alıcıları ikaz etmektedir.

Miço Parker olayında da görüldüğü üzere üç kişi hayatta kalmak için işledikleri cinayet sonrası hem dünya yargısında yargılanarak cezaya çarptırılmışlar hem de bir ömür vicdanlarında yargılanmaya devam etmişlerdir. Oysaki faydacı yaklaşımın telkin ettiği bu fiil yerine adâlet-i mahzayı esas tutup hareket etseydiler ne olurdu? Eğer o zor durumda içlerinden birini feda etmek yerine “Ya hep beraber kurtulacağız ya da hep beraber öleceğiz” deselerdi bu davranışları sayesinde insanlar tarafından takdir edileceklerdi. Tarih kitaplarında şu andaki durumlarından farklı olarak örnek davranış olarak nakledileceklerdi.

Faydacı yaklaşım temelli kapitalizm her ne kadar günümüzde de hâkim ekonomik ve siyasi sistem olsa da Bentham’ın fikirlerinin geliştirildiği dönemden bugüne olumlu bir gelişme gösterdiği de yadsınamaz bir gerçektir. Vahşi kapitalizm döneminde soyut emek olarak kullanılan ve sömürülen insan günümüz Post-Kapitalizm döneminde insani ve ahlaki değerlere daha uygun bir konuma sahiptir. Bentham’ın süslü saçmalıklar olarak nitelediği doğal haklar bugün insan hakları çerçevesinde hukuk, adâlet, siyaset ve eğitim alanlarında temel ilkelerden olmuştur. Hükümetlerin uyguladığı sosyal politikalar toplam refahın paylaşımında daha âdil bir düzen sağlamıştır. Bu gelişmede önceki yüzyılda yaşanan dini ret anlayışı yerine daha dindar bir nesil gelmesi ve karar alıcıların bu hassasiyetle hareket etmesi etkili olmuştur. Dinin insanlar üzerinde daha âdil davranmaya sevk eden emir ve yasakları olduğu aşîkârdır.

Hans Kelsen’in belirttiği gibi adâlet ve doğru üzerine tartışmalar insanlık tarihi kadar eskidir ve insanlık devam ettiği sürece de devam edeceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Ancak birçok alternatif fikir ve özellikle de uygulama sonuçları dikkate alındığında en âdil olanının Kur’anî görüş olan adâlet-i mahzayı esas tutmak olacağı tarafımızca en doğrusu kabul edilmektedir.

## Kaynakça

1. Anay, Harun. “Jeremy Bentham’ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 37 (2011): 99-138.
2. Bakkal, Ali. “Bediüzzaman Said Nursi’ye Göre Hukukta Adâlet Çeşitleri”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 5 (2018): 9-37.
3. Bentham, Jeremy ve Doğan Aysel. “Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57, sy. 4 (Aralık 2008): 381-390.
4. Demir, Nazlı Hilal. “Hukuk Felsefesi Akımları Işığında Speluncean Gezginleri”. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, sy. 2 (Temmuz 2017): 607-627.
5. Diş, Sebile Başok. “Bentham ve Mill’in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 7 (2017): 80-100.
6. Duran, Bünyamin. “Aktif Asketizm/Radikal Hedonizm ya da Kanaat Ahlakı”. *Köprü* 67 (Yaz 1999): 12-28.
7. \_\_\_\_\_. “Aydınlanma-Sekülerleşmede Adorno-Bediüzzaman Diyalogu”. *İnsanlık Onuruna Layık Bir Gelecek İçin İlim, İman, Ahlak* kitabının içinde. İstanbul: Nesil Yayınları, 2010.
8. \_\_\_\_\_. *Din ve Kapitalizm*. Lap Lambert Academic Publishing, 2017.
9. \_\_\_\_\_. “Tevhid-Duyarlı Siyasetin Önemli Bir İlkesi: Adâlet”. *Köprü* 58 (Bahar 1997): 37-53.
10. Kelsen, Hans ve Acar Ali. “Adâlet Nedir?” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 107, (Temmuz 2013): 431-454.
11. Nursi, Bediüzzaman Said. *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
12. \_\_\_\_\_. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
13. \_\_\_\_\_. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
14. Sandel, Michael J. *Adâlet, Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*. Trc., Mehmet Kocaoğlu. Ankara: Eksi Kitaplar, 2018.